

ТЕМА 2

РАННІ ТА ПІЗНІ НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ (2 ГОД.)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Теорії походження релігійних вірувань.
2. Форми первісних релігій.
3. Ранні національні релігії.
4. Причини виникнення та риси пізніх національних релігій.
5. Пізні національні релігії.

1. ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ

Питання про первісні релігійні вірування – важливе і досить складне в історії релігії. Передусім це стосується часу появи найдавніших релігійних уявлень. Особливо великою розбіжністю думок позначені питання про причини виникнення, процес становлення та форми ранніх чи первісних релігійних вірувань. Причиною цього є майже повна відсутність прямих свідчень щодо цих вірувань, загалом недостатня наукова опрацьованість проблеми і, зрештою, різна світоглядна орієнтованість дослідників. З'ясування ж цієї проблеми може допомогти у вирішенні багатьох запитань, відповідь на які остаточно не знайдено і по сьогодні.

Більшість відомостей про первісні релігійні вірування ми отримуємо на основі порівняльного вивчення релігії. Основоположником цього методу був німецький мовознавець М. Мюллер. Його дослідження відіграли вирішальну роль у становленні релігієзнавства як самостійної наукової дисципліни. Мюллер поставив завдання – зрозуміти, що таке релігія, яке підґрунтя вона має в душі людини, які закони вона наслідує у своєму історичному розвитку. М. Мюллер був переконаний, що знання стародавніх мов дає можливість досліднику проникнути в потаємні закутки людської душі і віднайти справжній зміст релігійної віри стародавніх людей, відтворити відчуття і враження, пов'язані в їхній свідомості з іменами богів, міфами і легендами про них.

Однак спроба М. Мюллера знайти загальну прарелігію народів не була плідною, тому що її обґрунтування звелось до штучного підтасування фактів для доказу існування в древніх релігіях єдинобожжя. Французький соціолог Е. Дюркгейм трохи по-іншому використовував порівняльно-історичний метод дослідження релігії. Він також

намагався відшукати прарелігію як найбільш просту й історично першу форму релігії. Дослідник думав, що для виявлення джерел релігії, що лежать не в індивідуальному, а в історичному розвитку людини, треба звернутися до найдавніших прошарків культури. Дюркгейм припустив, що примітивні суспільства, що дожили до нашого часу, являють собою модель таких стадій розвитку людства. Відповідно до цього, тотемізм, розповсюджений серед австралійських аборигенів, він розглядав як “елементарну” форму релігії, тобто таку, котра вже не спирається на якісь більш ранні, попередні її форми. Це – самий початок релігійного життя. Дюркгейм стверджував, що у примітивній релігії об’єктом поклоніння є зображена в релігійному символі сама соціальна спільність.

Австрійський етнограф, лінгвіст і богослов В. Шмідт та його послідовники висунули концепцію прамонотеїзму, згідно з якою всі сучасні релігії беруть свої витoki з так званого “первісного монотеїзму”. В. Шмідт у праці “Походження ідеї Бога”, наводячи численні свідчення про вірування історично відсталих племен і народів, робить спробу довести, що нібито уже в ранніх віруваннях мали місце уявлення про єдиного Бога, а найдавніші фетишизм, тотемізм були “магічними засобами” їхнього виразу. Проте ідея первісного єдинобожжя, яка обмежувала релігію виключно іманентними зв’язками, тим самим фактично знімала питання про її еволюцію, а відтак не потребує якогось історико-культурного виправдання. Саме тому вона піддавалася критиці з боку тих релігієзнавців, які вважали, що задовго до появи теїстичних уявлень релігія існувала у формах, які не знали віри в богів, тим більше – в єдиного Бога.

Представники еволюціоністської школи Е. Тайлор, Г. Спенсер та інші фактично вперше розгорнуто поставили питання про історичність форм релігії, при цьому вважаючи її найдавнішою формою, “мінімумом” релігії, анімізм як віру в безплотних сутностей – духів. Але уявлення Е. Тайлора, Г. Спенсера та ін. щодо анімістичного “мінімуму” релігії не сприйняли ті, хто вважав, що вони некоректні, бо анімізм не є її найдавнішою формою, оскільки пов’язаний з вірою в душу не як духовну сутність, а як чуттєво—надчуттєву істоту.

Відомі, крім зазначених, ще й інші спроби визначити “мінімум” релігії як вихідний стан її розвитку. Так, французький історик релігії Шарль де Брос вважав найдавнішою формою вірувань фетишизм; Дж. Мак-Ленан, Дж. Фрезер, Е. Дюркгейм та багато інших – тотемізм; чимало хто з дослідників ще й досі переконаний, що анімізм був вихідною формою релігійних вірувань.

2. ФОРМИ ПЕРВИСНИХ РЕЛІГІЙ. РАННІ НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ

У глибокій давнині людина й не думала відокремлювати себе від природи, але це не означає, що вона не прагнула зрозуміти та пояснити світ, в якому жила. Напевно, одним з перших способів подібного пояснення стало перенесення людиною своїх власних властивостей та відчуттів на навколишній світ. Так народилася віра в те, що природа – жива. Каміння, дерева, ріки, хмари – все це живі істоти, тільки не схожі на людину, як не схожі на неї тигр, слон, ведмідь. Й ті, що відрізняються від людини дуже сильно, можуть володіти й досить особливими, незрозумілими та недосяжними для людей властивостями. Вогонь палить, блискавка вбиває, грім гримить так, як не під силу крикнути жодній людині.

Люди спостерігали, як з землі з'являються паростки, як вони міцніють, стають деревами. Це свідчило про те, що хтось турбується за них, й тим самим старається виростити для людей їстівні плоди, заселити землі, води й небо тваринами, рибами та птахами. І з того витікало, що хтось, в кінці кінців, створив саму людину. Чутлива, насторожлива, уважна людина давніх часів просто не могла не відчутти таємно присутню у світі силу, від якої залежали й життя, й смерть.

Найпершими релігіями в історії людства були *родоплемінні культури*. Вони були складним конгломератом:

- місцевих традицій,
- обрядів,
- ритуалів, якими позначаються різні етапи людського життя (надання імені, похорон та ін.),
- уособлення небесних і атмосферних явищ,
- релігійно-міфологічні уявлення.

Родоплемінним релігіям властиві:

- поклоніння духам (природи, предків), яким спочатку надавали зооморфних, а пізніше – антропоморфних рис;
- в основному відсутність професійних служителів культу;
- відправлення культу в формі особливого для кожного племені святкування, що супроводжується магічними обрядами (танцями, іграми) на честь духів.

До ранніх форм релігії належать:

- культ Богині-матері, землеробський культ;
- магія;
- фетишизм, анімізм, тотемізм та шаманізм.

Вони виникли в період формування й розвитку родового ладу (40-100 тис. років тому).

Ранні форми релігії, що виникли в період формування родового ладу, збереглися й надалі як у родоплемінному суспільстві, так й у більш розвиненому.

Усі ці форми не поширювалися поза родом чи племенем, тому їх називають родоплемінними релігіями.

Наприклад, землеробські культури – це переважно поклоніння двійникам тих факторів природи, які впливають на врожай. Типовий приклад – релігійні погляди індіанців-ірокезів. Вони жили раніше на території, на якій тепер розташовані канадські міста Квебек і Монреаль. Ще у XIX ст. ірокези шанували чотирьох головних духів: духа землі, духа бобів, духа кукурудзи і духа гарбуза. Всі ці чотири духи, за їхніми уявленнями, були жінками. Духів кукурудзи, бобів і гарбуза міфологія ірокезів зображувала у вигляді трьох сестер, одягнених у листя відповідних рослин. Поряд з духами-жінками шанувалися також, але на другорядних ролях, духи-чоловіки – дух сонця, дух дощу і дух вітру. За яких історичних умов виник землеробський культ?

На ступені розвитку матріархату (виник близько 8 тис. років тому) основним видом виробничої діяльності було мотичне землеробство, яке виростило із збиральництва. А збиранням раніше займалися жінки. Можна сказати, що доки чоловік полював, жінка винайшла землеробство. Тому на стадії пізнього матріархату жінки, виконуючи головну роль у господарському житті, разом з цим і завдяки цьому почали керувати чоловіками і в інших галузях життя. Залежність землеробства від природи і керівна роль жінки – ось дві головні особливості того часу, які відбилися у релігійних поглядах людей.

Можна виділити такі основні риси даної релігійної системи. Перша – шанування землеробських духів у ролі головних. Цих духів ми вже називали, коли йшлося про ірокезів. Нагадаємо, що в багатьох народів шанувалися і двійники таких природних факторів, які лише в уяві людей впливали на врожай. Наприклад, багато народів (вавілоняни, єгиптяни та ін.) гадали, що на врожай впливають місяць і планети, і тому поклонялися також духам цих об'єктів.

Друга – керівна роль жінки в релігії. Землеробський культ – це своєрідна жіноча релігія. Це виявлялося у двох головних процесах. По-перше, найголовніші духи зображувалися у вигляді духів жіночого роду. По-друге, найважливіші релігійні обряди в цей час виконували жінки. У деяких народів дозволялося важливі обряди виконувати й чоловікам, але за однієї обов'язкової умови: вони повинні були видавати себе за жінку (говорити голосно, що вони жінки, перевдягатися у жіночий одяг).

Третя риса – людське жертвоприношення як система. Не розуміючи суті землеробських процесів, люди думали, що врожай є зворотна вдячність духів за жертвоприношення. Тому первісні землероби намагалися свої дари духам зробити більш дорогими, більш цінними. Так виникла ідея необхідності людського жертвоприношення.

Четверта – ідея смерті і воскресіння деяких духів. Спостерігаючи за зерном, люди помітили, що після “похорон” воно воскресає знову. Звідси зародилося уявлення, нібито деякі духи можуть тимчасово померти, щоб потім воскреснути.

І нарешті, п’ята риса – переселення до “країни мертвих” – із землі на небо. Багато благ і неприємностей землеробам “посилало” небо: світло і тепло, дощ і вітер, сніг і град. Звідси народилося уявлення про те, нібито духи живуть на небі. За аналогією і “країну мертвих” переселили із землі на небо. Саме тоді вперше виникла ідея “про життя” душ мертвих у царстві небеснім.

Землеробський культ широко представлений у сучасних релігіях. Серед християнських святих є покровителі землеробства (Георгій) і повелитель дощу та грому (Ілля-пророк). Усе це явний відголос землеробського культу. Від ідеї жіночого духу землі бере свій початок уявлення про Богородицю: не дарма віруючі в селі називали її “заступницею хлібів”. Із землеробського культу, що припадав на певні пори року, прийшли до християнства свята Різдва Христового (в минулому свято народження духа сонця – взимку) і Пасхи (в минулому свято воскресіння духа зерна – навесні).

Магія (від грецьк. *mageia* – чаклунство) – віра в існування надприродних засобів впливу на природу. Приміром, деякі з північноамериканських індіанців ще у XIX ст. перед початком полювання на бізонів виконували особливий мисливський танець: танцювальним рухам вони приписували надприродні властивості заманювати бізонів до стійбищ і забезпечувати вдале полювання. Магія подвоювала (в уяві людей) шляхи впливу на природу: вважали, що людина могла вплинути на природу не лише своєю працею (природний рух), а й особливими символічними діями – обрядами (надприродний шлях).

Магію розділяють на дві категорії:

- білу, тобто охоронну
- чорну, тобто таку, що приносить шкоду.

Також магія поділяється (за метою, яка ставиться перед чаклунством) на такі основні види: виробничу, лікувальну, застережну, військову, метеорологічну (магія погоди) та ін. Найпоширенішою була магія виробнича, яка, в свою чергу, мала ряд “розгалужень”: мисливська, рибальська, будівельна тощо. У ході розвитку суспільства

з'являються все нові різновиди виробничої магії; землеробна, скотарська, гончарна, ковальська, навчальна, спортивна.

Особливим різновидом застережної магії були релігійні табу. Слово “табу” запозичене з мов жителів Гаванських островів, що означає заборону що-небудь робити, щоб не накликати на себе неприємності. Магія дійшла до наших днів і як елемент сучасної релігії (віра в надприродну силу обрядів), і в самостійній формі (у вигляді таких побутових передсудів, як ворожіння на картах тощо).

Анімізм (від лат. – душа) – це віра в існування у матеріальних об'єктів і процесів надприродних двійників. Анімізм починається з приписування якостей двійників матеріальним об'єктам: людському тілу, тваринам, знаряддям праці тощо. У подальшому своєму розвитку анімізм включив у себе уявлення про двійників матеріальних процесів (хвороби, війни, ковальська справа та ін.).

У слов'ян для визначення ілюзійних двійників застосовувались два терміни: менш могутніх називали “душами”, більш могутніх – “духами”. Тому можна сказати, що анімізм є вірою в існування душ і духів. Прикладом анімізму можуть бути деякі релігійні уявлення, скажімо, ескімосів Гренландії (XIX ст.). На їхню думку, надприродні двійники були у кожної людини, дерева, струмка, звіра. Уночі, вважаючи вони, людські душі залишають свої тіла і відправляються полювати, танцювати, відвідувати друзів. Коли вмирала людина, їй у могилу клали знаряддя і предмети праці. Вважалося, що двійники цих речей служитимуть двійникам людських тіл у “країні мертвих”.

В анімізмі здійснюється подальше подвоєння світу: світ реальних об'єктів доповнюється світом духовного буття. У багатьох народів головними двійниками, яких найбільше поважали первісні анімісти, були душі померлих родичів. Тому в літературі первісний анімізм часто називають культом предків. У початковому анімізмі двійники уявляються як певне інше тіло, невидиме і невідчутне у більшості ситуацій. У той же час у багатьох народів існувало повір'я, що в окремих ситуаціях двійника можна побачити, почути і якимось чином відчутити: уві сні, як відображення у воді, як тінь. На цій стадії розвитку релігії не існувало уявлення про безтілесну душу, двійники мислились як якась друга плоть, що має всі речові характеристики: форму, об'єм, вагу, колір, запах. Наприклад, гренландці вважали, що душі у людей неоднакові, – гладкі люди мають гладкі душі, у худих людей і душі худі. Оскільки уві сні щастило “бачити” також душі померлих, то виникло уявлення про безсмертних двійників.

З уявлення про безсмертя двійників виросло уявлення про потойбічне життя. У первісних анімістів “країна мертвих” розташовувалась

не на небі, а десь на землі чи під землею. Життя душ у “країні мертвих” в принципі вважалось звичайним продовженням реального життя. Так, за уявою індіанців–алконгінів душа мисливця у “країні мертвих” бігає за душами лося і бобра. У деяких народів замість уявлення про “країну мертвих” з’явилися уявлення про переселення душ у нові тіла.

У сучасних релігіях анімістичний елемент посідає значне місце. Уявлення про Бога, сатану, ангелів, безсмертні душі – все це за своєю суттю – ускладнений анімізм. Самостійно анімізм живе у вірі в привиди і в спиритизмі (вірі у можливість спілкування з душею померлого за допомогою блюдечка, яке крутиться).

Магія і анімізм відобразили й виразили безсилля первісної примітивної людини. У всіх випадках, коли люди, не маючи достатніх знань, були або хоч відчували себе безсилями, вони шукали “допомоги” в магії, фетишах або надприродних двійниках. Ранні форми релігії, виникнувши ще в період формування родового ладу, збереглися й надалі як у родоплемінному суспільстві, так і в класовому. Проте вони були тут відсунуті на другорядні позиції тими релігіями, які повніше відображали конкретні особливості суспільного розвитку.

3. РАННІ НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ

Розпад суспільства на класи призвів до зміни релігійної діяльності людей. На зміну старим релігіям прийшли нові. За своїм змістом вони були складніші порівняно з релігіями первісного суспільства, тому їх називають ще розвинутими релігіями.

Всі розвинуті релігії можна поділити на три основні підгрупи:

- ранні національні релігії,
- пізні національні релігії,
- світові релігії.

Розвиток релігій порівняно з первісними характеризується новими рисами. Найважливішими з них є такі:

В цих релігіях головними об’єктами релігійного поклоніння стали вже не духи, а боги.

Боги, в уяві віруючих, – це своєрідні “удосконалені духи”, що зосередили в своїх руках всю владу як щодо надприродних об’єктів, так і відносно людського суспільства.

З’являється церква як особливий ідеологічний апарат суспільства.

Церква збирала засоби на задоволення своїх потреб, контролювала дотримання віруючими релігійних обрядів, захищала існуючі порядки, пропагувала й насаджувала релігійні ідеї.

Ранні національні релігії – це такі релігійні вірування, що охоплювали своїм впливом верхні й середні верстви населення у межах

однієї національної держави. До раних національних релігій відносять усі релігії, які в літературі позначають за допомогою префіксів “старо-”, “давньо-”: староегипетську, староіндійську, старогрецьку, староперсидську, староримську та ін.

Основні риси раних національних релігій:

- Відсторонення від офіційного культу низів суспільства. У всіх цих релігіях до культових відправлень не допускалися раби, а в окремих випадках – і частина сільської бідноти.
- Порівняна маложивучість. Мається на увазі та обставина, що давні національні релігії існували тільки в межах рабовласницького суспільства. Як тільки рабовласницьке суспільство вичерпувало себе, на зміну їм приходили або пізні національні, або світові релігії.
- Суворий політеїзм. Усі раних національні релігії були політеїстичними (від грецьк. poly – багато, theos – бог), тобто багатобожні. Середі багатьох богів, як правило, виділялася невелика група головних, а серед них – верховний бог. Останнього шанували як царя богів і людей, установника і охоронника законів. Інші головні боги вважалися його помічниками, які відповідали за окремі ділянки земного і “потойбічного” життя.
- Зародження вчення про загробну (посмертну) віддачу. Тобто наявність причинного зв’язку між поведінкою людини в земному житті та її долею у загробному житті. Це вчення визнає посмертну винагороду для одних людей (праведників) і посмертну кару для інших (грішників).
- Обов’язковість і складність жертвоприношень. В жертву богам приносили: пшеницю, виноград, млинці, мед, молоко, вино, пахучу траву, дику птицю, півнів, кіз, овець, свиней, биків, собак, коней.

Чимало національних релігій знали і людські жертвоприношення. За повідомленням Плутарха (46–125), жителі Карфагена, які були прихильниками давньофінікійської релігії, в жертву богу війни Молоху приносили, наприклад, не тільки військовополонених, а й власних дітей-первістків.

Є також відомості про людські жертвоприношення у давньовавилонській, давньоєгипетській, давньогрецькій, давньомексиканській та низці інших раних національних релігій.

4. ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА РИСИ ПІЗНІХ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕЛІГІЙ

Раних національні релігії не збереглися до наших часів, але багато ідей і їх обрядів увійшли до сучасних релігій. Пізніше національні релігії виступають такими релігійними віруваннями, які охоплюють своїм впливом всі соціальні верстви населення у межах однієї національності.

Історичним ґрунтом виникнення пізніх національних релігій була криза суспільних порядків, за якої виникла потреба використати релігії в ролі засобів втіхи і втихомирення найбільш пригніченої частини суспільства. В більшості випадків суть цієї кризи виявилася у розкладі рабовласництва і переході до феодальних суспільних відносин. Проте мали місце й специфічні форми проявів даної кризи. Так, у житті єврейської народності криза виразилась у тому, що вона рано втратила свою національну державність і на тривалий час потрапила до чужоземців-завойовників. За цих умов національна релігія євреїв перестала бути релігією тільки верхів суспільства, втратила характерну для ранніх національних релігій функцію теологічного протистояння верхів низам.

Які ж риси пізніх національних релігій є основними?

Перша риса – великі масштаби впливу. В даному разі релігія відіграє роль засобу утиску всіх пригнічених соціальних верств тієї чи іншої національної держави. Тепер можливість взяти участь у відправленні культу мала й найбільш експлуатована частина суспільства. Так, індуїзм, який прийшов на зміну брахманізму, ліквідував поділ індусів на “однонароджених” і “двічнароджених”.

Друга риса – довга живучість. Багато пізніх національних релігій, як зазначалося, існують і до цього часу.

Третя риса – єдність політеїзму і монотеїзму. Більшість релігій цього типу є політеїстичними. Але є серед них і монотеїстичні (від грецьк. топоз – один, Шеоз – бог – єдинобожжя). До останніх належать іудаїзм і сикхізм.

Четверта риса – спрощення жертвоприношень. Жертви худоби, птиці значно скорочені або зовсім ліквідовані. Повністю відмовились пізні національні релігії від людських жертвоприношень.

П’ята риса – розвиненість вчення про загробні відплати. На цьому етапі розвитку релігії вчення про потойбічне життя набуло першорядного значення.

5. ПІЗНІ НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ

До пізніх національних релігій належать багато релігій нашого часу – індуїзм, сикхізм, дхайнізм (Індія), конфуціанство, даосизм (Китай), синтоїзм (Японія), іудаїзм (релігія євреїв у багатьох країнах світу), зороастризм (Іран) та ін.

Прикладом збереження до наших днів пізньої національної релігії є іудаїзм, який нараховує сьогодні, згідно з даними ООН, близько 14 млн. своїх прихильників.

У загальній історії релігій іудаїзм відіграв надзвичайно важливу роль, увійшовши суттєвою частиною до складу християнства та ісламу – двох найбільших світових релігій.

Іудаїзм – це не просто релігія єврейського народу, а зведення законів, що регламентує не тільки релігійне, етичне та ідеологічне, але й практично всі сторони життя прихильників цього вчення.

У найдавніший період своєї історії, в першій половині II тис. до н.е., предки євреїв жили патріархальним родоплемінним побутом, і їхня релігія віддзеркалювала цей побут. Поширений був культ духів предків, їхніми іменами називалися давньоєврейські племена. Вірили у можливість викликати тіні (душі) померлих і вести бесіду з ними. Поширений був і тваринницький культ, а також культ місяця, блискавки і грому (Ваал) та інших природних явищ. Одним словом, за своїм змістом релігія давніх євреїв-кочовиків мало чим різнилася від інших племінних культів.

Перехід євреїв від скотарства до землеробства сприяв формуванню рабовласницьких відносин і утворенню держави (X ст. до н.е.). Це викликало певні зміни у релігійних уявленнях. За цих умов виник монотеїзм, який знайшов своє уже готове втілення в іудейському, виключно національному богові Ягве. Цар Іудеї, розуміючи потребу централізації культу, в інтересах централізованої держави декретом 621 р. до н.е. запровадив релігійну реформу. Він проголосив бога племені Іуда – Ягве єдиним, всемогутнім, виключно національним божеством, на яке були перенесені функції й атрибути усіх племінних божеств, що шанувалися раніше.

Організаційним центром іудаїзму став храм на горі Сіон в Єрусалимі, жреці якого протягом століть збирали і редагували міфи про Ягве та його пророків. При цьому залучалися асиро-вавилонські, хетські, єгипетські, арабські та інші джерела. Так, у книзі Буття сказано, що “створив Господь Бог чоловіка з праху земного і вдунув в його лице подих життя, і став чоловік душею живою”. Він був названий Адамом (від староевр. “адама” – земля). У вавилонян ще раніше існував міф про створення людини з глини. У єгипетській міфології Хнум, батько богів, зліпив людей з глини на гончарному колі. За грецьким міфом, мудрий Прометей також виліпив з глини перших людей. Походження багатьох міфів і легенд, які пізніше увійшли до Біблії, зокрема, легенди про “всесвітній потоп”, серед народів Азії, Австралії, Америки, Африки, не позбавлені фактичних підстав. Це або зливи, або підвищення рівня морів, або руйнівні цунами.

Укладання перших п'яти книг Біблії, які отримали назву Тора (закон), або “п'ятикнижжя Мойсея”, було завершено й оголошено віруючим у 444 р. до н. е. Пізніше були написані інші книги Старого Заповіту. Іудаїзму притаманні такі характерні риси: монотеїзм – віра в єдиного бога Ягве, творця небес і землі; віра в особливе покровительство Ягве щодо євреїв; в кінець світу; у потойбічну винагороду; у воскресіння з мертвих; в прихід божественного спасителя – Месію і створення ним тисячолітнього царства в Єрусалимі; детально регламентована обрядовість і особливий ритуал.

Священною книгою іудаїзму є Талмуд (від староевр. “ламейд” – вивчення) – багатотомний збірник єврейських догматичних, правових, релігійно-філософських, моральних і побутових уявлень, які сформувалися протягом багатьох віків – з IV ст. до н. е. до V ст. н. е. Структурними складовими Талмуда є Міпша та Гемара. Міпша – об'ємний коментар до Старого Заповіту. Вона поділяється на 63 трактати, що утворюють 6 розділів. Гемара – збірник тлумачень до трактатів Міпши. Завдяки тому, що коментування Міпши здійснювалося у Палестині й Вавилоні, розрізняють два Талмуди: палестинський і вавилонський. Спочатку зміст Талмуда передавався усно з покоління в покоління. Тому на відміну від Старого Заповіту – писаного закону – Талмуд називався усним законом. Пристосовуючи Біблію до історичних умов, талмудисти розробили безліч правил, постанов та заборон. Через весь Талмуд проходять ідеї залежності людини від Бога, непорушності існуючих порядків, а також проповідь покірності.

Основою іудейської моралі вважається Декалог – 10 заповідей (шануй єдиного Бога, не створи собі кумира, не поминай ім'я Бога без необхідності, шануй день суботи, шануй своїх батьків, не вбивай, не перелюбствуй, не кради, не свідчи брехливо на ближнього свого, не зажадай майна ближнього свого).

Характерні риси іудаїзму

- монотеїзм – віра в єдиного бога Ягве, творця небес і землі;
- віра в особливе покровительство Ягве щодо євреїв;
- віра в кінець світу;
- віра у потойбічну винагороду;
- віра у воскресіння з мертвих;
- віра в прихід божественного спасителя Месію і створення ним тисячолітнього царства в Єрусалимі;
- детально регламентована обрядовість й особливий ритуал.

Власно іудаїзм є Законом з точки зору іудеїв. В іудаїзмі визначені 613 міцвот (248 повелінь та 365 заборон), які описують аспекти життя іудея, тобто: прийом їжі, гігієна, відношення у родині та ін. З них виділяються сім правил, що обов'язкові для виконання всіма людьми (й євреями, й гоями):

- заборона ідолопоклонства;
- заборона богохульства,
- заборона кровопролиття,
- заборона злочинства,
- заборона розпусти,
- заборона жорстокості стосовно тварин,
- повеління справедливості у суді та рівність людини перед законом.

Частина заборон пов'язана з статевим життям, інші – з їжею. Одна з найсуворіших заборон стосується вживання в їжу крові. Дозволяється їсти м'ясо кошерне, тобто приготовлене відповідно до ритуалу. На восьмий день життя новонароджений хлопчик-єврей підлягає обряду обрізання. Біблія приписує запровадження такого звичаю Аврааму.

Іудаїзму притаманне протиставлення євреїв іншим народам, він ставить неєвреїв поза законом.

У сучасному Ізраїлі іудаїзм оголошений державною релігією. З іудаїзмом тісно пов'язаний сіонізм – політична течія єврейської буржуазії, що сформувалася наприкінці XIX ст. Він включає в себе різноманітні організації на чолі з “єврейським агентством”. Сіонізм запозичив і пропагує одну з провідних ідей іудаїзму – ідею “богообраності” євреїв як вищої раси.

Святе місце для іудеїв – Стіна плача. 2000 років тому в столиці давньоєврейської держави Єрусалимі за наказом царя Ірода було збудовано храм, сьогодні від нього залишилась лише Західна стіна – Стіна плача, яка є пам'яткою про зруйнування храму і держави. Сьогодні євреї з усього світу приїздять, щоб помолитися коло Стіни плачу.

В Україні єврейське населення сповідує іудаїзм. Служителі іудаїстського культу стоять на лояльних позиціях, підтримують політику і шанують закони держави. На 1999 р. в Україні діяли 100 офіційно зареєстрованих іудейських релігійних громад, в яких налічується більше 50 священнослужителів, активно працюють 32 недільні школи.

Локально обмеженою дуалістичною релігією, в основі якої лежить уявлення про протиборство добра і зла, є **зороастризм, або парсизм**

(226 тис. віруючих) – давньоіранська релігія, що склалася у X-VII ст. до н.е. і поширилася у Середній Азії.

По-різному називають цю релігію:

зороастризм – за іменем її легендарного засновника – пророка Заратустри, або Зороастра (589-512 рр. до н.е.);

маздаїзм – від імені Ахурамазди – головного божества, що уособлює світ, добро, істину, Життя і бореться з Анра-Майю – богом тьми, зла, брехні й смерті;

магізмом – жреці її є вихідцями з племені магів;

релігією Авести – від назви збірника священних книг;

вогнепоклонством – у зв'язку з особливим культовим шануванням вогню (в Ірані збереглася невелика кількість вогнепоклонників, яких мусульмани презирливо називають гебрами – невірними);

митраїзмом – від бога-спасителя Митри;

парсизмом, послідовники якого нині мешкають у Бомбеї (Індія).

Суть цієї релігії зводиться до переможної боротьби Ахурамазди з Анра-Майю. Земні джерела дуалізму слід шукати в особливостях життя давньоіранських землеробських племен, які потерпали від руйнівних нападів кочовиків.

Об'єднання зороастризму з іудео-християнством породило у III ст. манихейство – вчення, яке в середньовіччі й пізніше дало ряд ересей: павликан, богомилів, катарів, альбігойців та ін. У XI ст. серед курдів з'явився іезидизм, послідовники якого поклоняються світлому і темному початкам.

Зороастризму властиве вчення про страшний суд, про потойбічне життя, про кінець світу внаслідок космічної катастрофи, в якій грішники з їх покровителями загинуть, а праведники – послідовники доброго божества – з допомогою Митри воскреснуть і очистяться вогнем. Зороастризму властивий також культ вогню. На його честь будувалися храми. Дуже специфічний і обряд захоронення: тіло небіжчика вміщують на спеціальних “вежах мовчання” на розтерзанні хижим птахам, тому що вважалося, що кремація і поховання у землю або воду споганює їх. Як і будь-яка інша релігія, зороастризм переносить перемогу зла на майбутнє, а встановлення правди передбачається лише у потойбічному світі.

Священна книга Авеста має 5 розділів. Перша частина – Вендідат (закон проти девів) – розповідає про створення світу; в поетичній формі змальовуються 16 країн, населених шанувальниками бога Ахурамазди; про історію людства і засновника цивілізації – Іама. Значне місце у Вендідаті посідає тлумачення про охорону ритуальної чистоти. Кілька розділів присвячено собаці як священній тварині.

Вказуються розміри покарання за вбивство собаки або неправильного поводження з нею. Друга частина – Ясна – вміщує опис релігійних церемоній; до неї входять і гати Заратустри. Багато молитов Ясни звернені до вогню, води, землі, повітря, які вважалися священними стихіями. У третій частині – Висперед – зібрано літургійні молитви, звернені до богів.

Найдавніша, четверта, частина Авести називається Ушти. В ній зібрано гімни, присвячені давньоіранським божествам – Митрі, Ардвісурі–Анахиті, Тімтрії та ін. Роз'яснюються способи захисту від злих духів, подано формули проклять. П'ята частина – Бін-дезії – вміщує роздуми про природу речей, кінець світу, прихід Саошинта і утвердження вічного добра на Землі.

В Європі зміст Авести став відомим XVIII ст., після перекладу книги в 1771 р. французькою мовою. Це дало змогу вивчити не тільки історію стародавніх східних релігій зороастризму і маздаїзму та існуючих до них вірувань, а й простежити вплив вчення Авести на формування ряду релігійних систем більш пізнього походження.

У світі зараз лишилось небагато послідовників зороастризму: в Індії біля 100 тис., трохи в ісламському Ірані (15–50 тис.), декілька тисяч в інших азійських, європейських країнах, в Америці. Релігія ця майже не збереглась у первісному вигляді, але в житті людства вона зіграла значну роль.

Зороастризм важко віднести до світових релігій, тому що він не має такої значної зони розповсюдження, як християнство або іслам. В той же час зороастризм не завжди відповідає властивостям національної релігії, тому що у давнині та ранішньому середньовіччі він був розповсюджений у Середній Азії, Ірані, Афганістані, Азербайджані та низці країн Близького та Середнього Сходу. Але сучасні дослідники все ж таки відносять його до пізніх національних релігій через переважання в ньому характерних рис останніх.

Отже, як ранні так і пізні національні релігії є певною системою, що поширювалася у межах існуючих на той час держав і етнічних територій, їхня історія тісно пов'язана з історією відповідних народів і держав. Частина з них передавала дещо з свого арсеналу наступним релігіям, деякі існують і тепер, певною мірою трансформувались і пристосувались до сучасних реалій життя. Вони передали естафету історичного розвитку релігійних уявлень на більш якісному рівні так званім світовим релігіям.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Що належить до ранніх форм релігії?
2. Що таке політеїзм та монотеїзм?
3. Що таке талісман та амулет?
4. Що властиво родоплемінним релігіям?
5. Що таке культ предків?
6. Які основні об'єкти поклоніння існують в національних релігіях?